

Elektronik Yayıncılık ve Elektronik Bilgi Kaynakları

Yaşar Tonta

1. Giriş

Son yıllara gelinceye dek basılı yayınlar bilimsel araştırma sonuçlarını duyurmak ve araştırmacılar arasında iletişim sağlamak amacıyla kullanılan en önemli araçlardan birisiydi. Oysaki son yıllarda elektronik yayıncılık da aynı amaçla yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Elektronik yayıncılık (e-yayıncılık) "belgelerin" elektronik ortamlar ve/ya da ağlar aracılığıyla dağıtım, arşivlenmesi ve bu belgelere erişilmesi olarak tanımlanabilir (Tonta 2000). Elektronik posta 1960'ların ilk yarısında üniversitelerde kullanılmaya başlanmasına karşın, bilimsel iletişimde elektronik yayıncılığın kullanılması nispeten yeni bir gelişmedir. Özellikle Internet'in yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte elektronik olarak erişilebilen bilgi kaynaklarının sayısında büyük bir artış gözlenmiştir.

E-yayıncılığa geçiş için gösterilen önemli gerekçelerden birisi basılı yayınların giderek artan fiyatlarıdır. Yayıncıların özellikle bilimsel ve teknik süreli yayınları fiyatlandırma politikaları, çoğu zaman yeterli olmayan kütüphane bütçelerini daha da zorlamaktadır. İlk bölümde, Amerikan Araştırma Kütüphaneleri Derneği (ARL) üyesi kütüphanelerin süreli yayınlar için 2000 yılında bütçelerinden 1986 yılına oranla %192 daha fazla para ayırmalarına karşın, 15 yıl öncesine oranla %7 daha az süreli yayına abone olabildikleri. Örneğin, derleme (review) makaleler yayımlayan bir kimya dergisi olan *Tetrahedron Letters*'in fiyatı 1974'de 200 dolar iken 1997'de 7176 dolara yükselmiştir (Tonta 2000). Yüksek abonelik fiyatlarının yanı sıra, basılı yayınların depolanması için de önemli miktarlarda harcama yapılması gerekmektedir. ABD'de yapılan araştırmalara göre kütüphanelerin bir ciltlik bir yayını rafta depolama maliyeti 24 ile 40 dolar arasında değişmektedir (Cooper 1989).

Oysaki e-yayıncılık teknolojisi daha önce de değindiğimiz gibi bilginin hem üretim hem de dağıtım maliyetlerini düşürmektedir (Shapiro ve Varian 1999: 84-85). Elektronik ortamda belgeler ve bu belgelerin mükemmel röprodüksiyonları çok kolay üretilebilmekte ve Internet aracılığıyla hemen hemen sifıra yakın bir maliyetle dağıtılabilmektedir. Ancak e-yayıncılığa geçişle birlikte özellikle süreli yayın abonelik fiyatlarının düşmesini bekleyen kütüphanecilerin beklentilerinin gerçekleşeceği konusunda henüz olumlu belirtiler görülmemektedir. Öte yandan, elektronik bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi ve sayılarının artmasıyla birlikte kütüphane bütçelerinden bu tür kaynakları satın almak için ayrılan paylar da artmaktadır. Son verilere göre ABD'deki büyük araştırma kütüphanelerinin toplam bütçelerinin yaklaşık %15'ini elektronik bilgi kaynağı sağlamak için harcadığı görülmektedir (Sewell 2001). Oysaki bu oran daha birkaç yıl önce %6 civarındaydı (Blixrud ve Jewell 1998).

Yayıncılar tarafından uygulanan fiyatlandırma politikalarına başka bir bölümde daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Fakat, yayıncıların elektronik yayıncılık teknolojisini tam olarak benimsemek yerine, elektronik yayınlarla ilgili ekonomik modeller belirlenene dek "paralel" yayıncılığı (yani bir süreli yayının hem basılı hem de elektronik olarak yayımlanması) yeğlediklerini belirtmekte yarar vardır. Kanımızca bunun önemli nedenlerinden birisi bu tür yayınlara sadece bilgisayar ve ağ okur yazarı olan kimselerin erişebilmesidir. Bir başka deyişle, basılı süreli yayınlara okuma yazma bilen herkes kolayca erişebilirken, elektronik süreli yayınlara erişim için bir miktar alt yapı ve bilgisayar/ağ bilgisi gerekmektedir. Yayıncılar belki de haklı olarak potansiyel müşterilerini sadece belirli bir teknolojiye sahip kişi ve kuruluşlarla kısıtlamak istememektedirler.

Elektronik yayıncılığın benimsenmesi konusunda "utangaç" davrananlar salt yayıncılar değildir. Araştırmacıların da elektronik yayınları henüz benimsediklerini söyleyemeyiz (Tonta 1996). Bazı araştırmacılar elektronik ortamı "ciddi bilim" için uygun bulmamakta ve elektronik yayınları geçici "duvar yazısı" (graffiti) ya da "dumanla göğe yazı yazma" (skywriting) olarak görmektedirler (Harnad, 1991). Bir başka deyişle, araştırmacılar diğer araştırmacılarla iletişim kurmak, çalışmalarının taslaklarını birbirlerine göndermek ve geribildirim (feedback) almak için yoğun olarak elektronik ortamdan yararlanırlarken, son ürün için elektronik yayınları gereğince güvenli bulmamaktadırlar. Son yıllarda sadece elektronik olarak yayımlanan bilimsel dergi sayısının giderek artmasıyla birlikte bu direncin yavaş yavaş kırıldığı gözlenmektedir.

Elektronik yayınların ilk olarak görülmeye başlandığı 1990'lı yılların başında elektronik ortamda yayımlanan bilimsel çalışmalar henüz "kritik yoğunluk" oluşturacak kadar fazla olmadığından, araştırmacılar herhangi bir bilgiye ihtiyaç duydukları zaman öncelikle basılı literatüre başvurmaktaydılar. Çünkü elektronik olarak yayımlanan hakemli dergi sayısı oldukça azdı. Ancak hakemli elektronik dergilerin de giderek artması, çoğu yayınevının elektronik dergilerine Internet aracılığıyla kolayca erişilebilmesi ve daha sonra ayrıntılı olarak söz edeceğimiz elektronik "önbası arşivleri"nin (e-prints) yoğun olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kritik yoğunluk da yavaş yavaş oluşmaktadır. Günümüzde çoğu araştırmacı herhangi bir bilgiye gereksinim duyduğu zaman önce Internet aracılığıyla erişilebilen bilgi kaynaklarını yeğlemektedir.

Araştırmacıların ilk yıllarda haklı olarak üzerinde durdukları bir başka nokta da, elektronik ortamda yaptıkları yayınların akademik yükselme amacıyla nasıl kullanılacağına açıklığa kavuşmamış olmasıydı. O yıllarda yapılan bir araştırmada ABD'deki üniversitelerin elektronik ortamda yayımlanan araştırmaları yükselme amacıyla nasıl değerlendirecekleri konusunda politikalarının bulunmadığını ortaya çıkmıştı (Cronin ve Overfelt, 1995). Bu bakımdan araştırmacıların elektronik yayınlara karşı tutumları yeterince "sıcak" değildi. Ancak aradan geçen kısa süre içinde durum değişmiştir. Günümüzde bizim üniversitemiz tarafından da birçok hakemli elektronik dergi yayımlanmakta ve bu dergilerde yayımlanan makaleler akademik yükselmelerde dikkate alınmaktadır.

Gerek yayıncıların, gerekse araştırmacıların başlangıçtaki bu endişelerine karşın, elektronik yayıncılık teknolojisi hızla gelişti. İçinde resim, grafik, canlandırma (animation) vb. gibi öğeler içeren elektronik yayınlar giderek daha sık görülmeye başlandı. Elektronik yayın sayıları basılı ortamdakine oranla çok daha hızlı bir artış göstermektedir. Matbaanın icadından bu yana yaklaşık 150 milyon çeşit kitap basılmışken, ilk bölümde de vurguladığımız gibi, Internet ortamındaki belge sayısı milyarlarla ölçülmektedir. Beş yıl önce yapılan kestirimlere göre Internet ortamındaki sayısal nesne (digital object) sayısının yakın gelecekte trilyonlara ulaşacağı öngörülmüştü (Paskin, 1997). "Derin Web"de yer alan belge sayısı (550 milyar) dikkate alınacak olursa bu rakama günümüzde çok yaklaşıldığını söylemek mümkündür.

Günümüzde Web aracılığıyla ücretli ya da ücretsiz çeşitli elektronik bilgi kaynaklarına erişmek mümkündür. Kütüphanelerin çevrimiçi katalogları, bibliyografik, tam metin ve sayısal veri tabanları, elektronik kitaplar, elektronik ansiklopediler, elektronik dergiler, uygulama yazılımları, elektronik önbası arşivleri, araştırma raporları, teknik raporlar ve elektronik tezler bunlardan birkaçıdır.

Bu kaynakların bazılarını kütüphane ve bilgi merkezleri aracılığıyla erişilirken, bazılarını doğrudan yayınevlerinin web sitelerinden erişim sağlanmaktadır. Bazı yayıncılar ortak ilgi alanları olan araştırmacılar için çevrimiçi topluluklar oluşturmaktadır. Elsevier yayınevının sahibi olduğu biyotıp konusundaki BioMedNet (<http://www.bmn.com>; biyotıpçılar için) ve kimya konusundaki ChemWeb (<http://www.chemweb.com/>) bu tür topluluklara örnek olarak verilebilir.

Bu bölümde belli başlı elektronik bilgi kaynakları hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Amacımız Web aracılığıyla erişilebilen elektronik bilgi kaynaklarının kapsamlı bir listesini vermek değildir. Bu bakımdan yeri geldiğinde sadece birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

2. Internet aracılığıyla erişilebilen elektronik bilgi kaynakları

2.1 Kütüphane katalogları

Günümüzde gerek yurt dışında gerekse ülkemizdeki belli başlı kütüphanelerin hemen hemen tümünün web sayfaları bulunmakta ve katalogları web aracılığıyla taranabilmektedir. Kullanıcılar kütüphanelerin çevrimiçi katalogları aracılığıyla artık bibliyografik bilgilerin yanı sıra elektronik kitap ve dergilerin tam metinlerine, elektronik rezerv dermelerine, çokluortam veri tabanlarına (slaytlar, resimler, çizimler, vb. gibi) da kolayca erişebilmektedirler. Artık kütüphane katalogları belgeleri tanımlayan ve onların kütüphanedeki yerlerini gösteren birer liste olmaktan çıkmış, kullanıcıların her tür bilgi gereksinimlerine yanıt veren "giriş kapıları" (gateways) haline gelmiştir. Dahası, kullanıcılar kütüphane kataloglarını kendi ilgi alanlarına göre kişiselleştirebilmekte ve sık kullandığı kütüphane içi ve kütüphane dışı elektronik bilgi kaynaklarına ve web sitelerine bağlantılar sağlayabilmektedir. İlgilendikleri konularda yeni satın alınan kitaplardan, yayımlanan makalelerden otomatik olarak haberdar edilmekte, bu kaynakların gerekirse tam metinlerine kendi ev ya da işyerlerinden kolayca

erişebilmektedirler. Milli Kütüphane (<http://www.mkutup.gov.tr>), Amerikan Kongre Kütüphanesi (<http://lcweb.loc.gov/>), Amerikan Ulusal Tıp Kütüphanesi (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/PubMed>), ODTÜ (<http://www.lib.metu.edu.tr>), Bilkent (<http://library.bilkent.edu.tr>), Hacettepe (<http://www.library.hacettepe.edu.tr>), Kalifornia (<http://www.cdlib.org>), Harvard (<http://hul.harvard.edu>), Duke (<http://www.lib.duke.edu>) üniversite kütüphanelerinin katalogları bunlardan birkaçıdır. Milli Kütüphane bir milyondan fazla kitabın ve 1923'ten beri yayımlanan *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda yer alan yaklaşık 600.000 makalenin bibliyografik bilgilerine erişim sağlamaktadır. Amerikan Kongre Kütüphanesi yaklaşık 170 milyon belgenin bibliyografik bilgilerine, Amerikan tarihiyle ilgili özgün belgelerin elektronik kopyalarına (<http://memory.loc.gov>), Amerikan Kongresi'ne sunulan, kabul edilen yasa ve yönetmeliklerin tam metinlerine (<http://thomas.loc.gov>) ve Kütüphanenin düzenlediği sergilerde gösterilen belge ve resimlerin elektronik kopyalarına erişim sağlamaktadır. Amerikan Ulusal Tıp Kütüphanesi sitesinde yer alan Medline veri tabanı 12 milyondan fazla biyotıpla ilgili kaynağın bibliyografik künyesini ve birçok makalenin tam metinlerini içermektedir. Medline günümüzdeki herkese açık en büyük biyotıp veri tabanlarından birisidir. Üniversite kütüphanelerimizin katalogları web siteleri aracılığıyla herkese, lisans anlaşmaları aracılığıyla erişim sağladıkları makale veri tabanları ve elektronik dergilerde yayımlanan makalelerin tam metinleri ise sadece kendi kullanıcılarına açıktır. Yurt dışındaki üniversite kütüphaneleri ise nispeten daha zengin kaynaklara erişim sağlamaktadır. Örneğin, Kaliforniya Sayısal Kütüphanesi 20 milyondan fazla kitabın bibliyografik künyesine, çeşitli konularda yüzlerce makale veri tabanına ve binlerce elektronik dergide yayımlanan makalelerin tam metinlerine erişim sağlamaktadır.

Amazon.com (<http://www.amazon.com>) gibi Internet aracılığıyla kitap satan şirketlerin katalogları da toplu katalog işlevi görmekte ve milyonlarca kitapla ilgili bibliyografik bilgiler, kitap tanıtım ve eleştiri yazıları içermektedir. Çünkü bu tür şirketlerin sağladığı bilgiler sadece kendi stoklarında bulunan kitaplarla sınırlı değildir. Ülkemizde de kendisine "Türkiye'nin Kütüphanesi" adını veren "IdeeFixe" (<http://www.ideefixe.com.tr>) şirketi benzer bir işlev görmekte ve 1000 civarında yayınevini kitaplarını pazarlamaktadır.

Web'de kitaplarla ilgili bibliyografik bilgi veren sitelerin yanı sıra kitap eleştirileri içeren veri tabanları da bulunmaktadır. Bazı kütüphane katalogları kitaplarla ilgili daha doyurucu bilgi verebilmek amacıyla bu sitelere de bağlantı sağlamaktadır. Web'de kitap eleştirileriyle ilgili bilgi veren sitelerin bir listesi ABD'deki Vanderbilt Üniversitesi Kütüphanesi tarafından hazırlanmıştır ("AcqWeb's: Directory of Book Reviews on the Web": <http://acqweb.library.vanderbilt.edu/acqweb/bookrev.html>). Amerikan Kütüphane Derneği'nin kitap eleştiri dergisi *Booklist*'in arşivine (<http://www.ala.org/booklist/index.html>) ve *Times* (İngiltere) ve *New York Times* (ABD) gibi gazetelerin kitap eleştiri arşivlerine de Web aracılığıyla erişilebilmektedir.

Sanal kütüphaneler aracılığıyla da kitap, gazete, dergi, resim, harita gibi birçok yararlı bilgi kaynağına erişim sağlanabilmektedir. ABD'de Carnegie Mellon Üniversitesi tarafından yürütülen ve bir yıl içinde bir milyon, 10 yıl içinde 10 milyon kitabın tam metinlerine erişim sağlamayı amaçlayan Evrensel Kütüphane projesi (<http://ul.cs.cmu.edu/>), Michigan Üniversitesi Bilgi Okulu tarafından yürütülen Internet Halk Kütüphanesi projesi (<http://www.ipl.org/div/books/>), Michael Hart ve ekibince yürütülen ve yaklaşık 3500 kitabın tam metinlerini içeren Gutenberg Projesi (<http://www.gutenberg.net>), Sanal Kütüphane (<http://www.sanalkutuphane.net>), E-Library (<http://ask.elibrary.com>), WWW Virtual Library (<http://www.virtuallibrary.com>), Web Search (<http://www.web-search.com>) ve matematikle ilgili yazılım, makale ve veri tabanlarına erişim sağlayan Netlib (<http://www.netlib.org>) bunlardan birkaçıdır. NetLibrary (<http://www.netlibrary.com/>) binlerce elektronik kitap içeren sanal bir kütüphanedir. NetLibrary'de bulunan kitapları bir web tarayıcısı aracılığıyla görmek, hatta bir kerede üç kitabı sanal olarak "ödünç" almak mümkündür. Kamuya açık koleksiyona kayıt yaptırılarak erişilebilir. Özel koleksiyondaki kitapları görmek için ise yıllık ücret ödemek gerekmektedir.

2.2 Elektronik veri tabanları ve elektronik dergiler

Web aracılığıyla erişilebilen elektronik dergi ve veri tabanlarını iki grup altında değerlendirmek mümkündür. İlk grupta ücretsiz olarak herkesin erişebildiği elektronik dergiler ve veri tabanları (örneğin, Medline PubMed), ikinci grupta ise Elsevier, Academic Press gibi yayınevleri ya da Ebsco,

SwetsBlackwells gibi toplayıcı şirketler ya da IEEE, ACM gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla erişime açılan ücretli elektronik dergiler ve veri tabanları yer almaktadır. İkinci grupta yer alan dergi ve veri tabanlarına erişmek için çoğu zaman kişisel ya da kurumsal lisans anlaşmaları yapmak gerekmektedir. Her iki grupta da binlerce elektronik dergi ve yüzlerce veri tabanı yer almaktadır.

Medline (PubMed) Amerikan Ulusal Tıp Kütüphanesi tarafından 1960'lardan bu yana geliştirilen biyotıp ile ilgili bir veri tabanıdır. Veri tabanında yaklaşık 4300 biyotıp dergisinde yayımlanan 11 milyon civarında makalenin bibliyografik bilgileri yer almaktadır. Veri tabanına Internet üzerinden ücretsiz olarak herkese açıktır (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/PubMed>).

PubSCIENCE Amerikan Enerji Bakanlığı Teknik Bilgi Ofisi tarafından geliştirilen bir veri tabanıdır. PubSCIENCE, içlerinde Oxford University Press, MIT Press, Amerikan Matematik Derneği (AMS), Amerikan Fizik Enstitüsü (IOP), Blackwell, Kluwer, Springer-Verlag gibi yayıncılar tarafından yayımlanan bilimsel dergilerin de bulunduğu yüzlerce dergide son 10 yılda yayımlanan makalelerin bibliyografik bilgilerini içermektedir. Veri tabanına erişim ücretsiz (<http://www.osti.gov/pubscience>), ancak makalelerin tam metinleri ücretlidir.

1960'lardan bu yana atıf dizinlerini (citation indexes) yayımlayan ISI'nin (Institute for Scientific Information) ürünlerine (ISI Web of Science, ISI Current Contents Connect, ISI Journal Citation Reports, ISI Essential Science Indicators) ISI'nin web sayfasından (<http://www.isinet.com/>) erişilebilmektedir. ISI Web of Science günümüzde araştırmacı ve bilim insanlarının kolay kolay vazgeçemeyeceği bir kaynak haline gelmiştir. ISI Web of Science basılı atıf dizinlerinden çok daha zengin olup, bazı makalelerin özetlerine ya da tam metinlerine erişim de sağlamaktadır. Basılı dizinlerin kullanımı uzmanlık gerektirirken, ISI Web of Science'in kullanımı çok daha kolaydır. Çoğu üniversitemize ISI Web of Science'a abonedir. Üniversite kütüphanelerinin ve ULAKBİM'in (Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi) web sitelerinden ISI Web of Science'a ve diğer elektronik ISI ürünlerine (örneğin, ISI Journal Citation Reports: <http://jcrweb.com>) erişilebilir.

Ebsco (<http://www.epnet.com>) onlarca bibliyografik veri tabanına ve binlerce elektronik dergiye tek bir noktadan (Ebscohost) tam metin erişim sağlayan ve ülkemizde de uzun süredir temsilciliği olan (<http://www.ebsco.com.tr>) ticari bir şirkettir. Veri tabanlarında yer alan bibliyografik künyelerden kütüphanelerin abone oldukları dergilerde yayımlanan makalelerin tam metinlerine (SmartLinks aracılığıyla) pürüzsüz elektronik bağlantı (link) sağlamaktadır. Ülkemizde birçok kütüphane Academic Search, Business Source, MasterFile, Health Source, Current Citations gibi Ebsco tarafından sağlanan ürünlere abonedir. Ebsco ürünü olan kütüphanecilikle ilgili 50 civarında derginin dizin ve konu özetlerini veren bir veri tabanına (Library Reference Center) herkes erişebilmektedir.

Swets Blackwell (<http://www.swetsblackwell.com>) şirketi de SwetsnetNavigator (<http://www.swetsnetnavigator.nl>) adlı ürünü aracılığıyla 7000'den fazla dergide yayımlanan makalelerin bibliyografik bilgilerine ve tam metinlerine erişim sağlamaktadır. Kütüphaneler SwetsnetNavigator aracılığıyla bulunan makalelerin yayımlandığı dergilerin elektronik kopyalarına aboneyse, SwetsnetNavigator'dan doğrudan bağlantı sağlanmaktadır. Swets Blackwell ile çeşitli yayınevleri (örneğin, Elsevier, Institute of Physics) arasında bağlantı anlaşmaları bulunmaktadır.

OCLC, FirstSearch (<http://firstsearch.oclc.org>) aracılığıyla OCLC WorldCat, OCLC FirstSearch Electronic Collections Online da dahil 70 civarında veri tabanına, 9000 dergide yayımlanan 10 milyon makalenin tam metinlerine ve Web sitelerine erişim sağlamaktadır. FirstSearch hizmetine kütüphaneler aracılığıyla abone olunabilmektedir.

ScienceDirect (<http://www.sciencedirect.com>), Elsevier yayınevinde yayımlanan yaklaşık 1600 dergide yer alan 1.5 milyon makalenin tam metinlerine ve bilim, teknoloji ve tıp konusundaki 40 milyon makalenin bibliyografik bilgilerine erişim sağlamaktadır.¹

Kataloglama, ciltleme, rafa yerleştirme gibi işlemler gerektirmeyen ve kurum ağının ulaştığı her masa üstü bilgisayardan Internet aracılığıyla erişilebilen elektronik dergiler giderek daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Elektronik yayıncılık ve bilgi yönetimi konularında da birçok elektronik dergi yayımlanmaktadır.² Bu çalışmada çeşitli yayınevlerinin, şirketlerin ve kâr amacı gütmeyen

¹ Elsevier, son olarak Academic Press tarafından yayımlanan 175 derginin tam metinlerini içeren IDEAL (International Digital Electronic Access Library) adlı ürünü satın almış ve ScienceDirect'e eklemiştir.

² Örnekler için bkz. *Ariadne* (<http://www.ariadne.ac.uk/>), *D-Lib Magazine* (<http://www.dlib.org>), *FirstMonday* (<http://www.firstmonday.dk/>), and *Journal of Electronic Publishing* (<http://www.press.umich.edu/jep/>).

profesyonel derneklerin Web aracılığıyla erişilebilen çok sayıda ticari veri tabanından ve elektronik dergi paketinden söz etmek olanaksızdır. Bu amaçla yerli ya da yabancı bir üniversite kütüphanesinin web sayfasına göz gezdirmek mevcut veri tabanlarının ve tam metin elektronik dergilerin çeşitliliği hakkında daha iyi bir fikir verebilir.

Yeni yayımlanmaya başlayan elektronik dergileri duyuran *New Jour: Electronic Journals and Newsletters* (<http://gort.ucsd.edu/newjour/>) adlı kaynakta yaklaşık 12.000 civarında elektronik dergi ve bülten listelenmektedir. 1991-2000 yılları arasında yayımlanan *Directory of Scholarly Electronic Journals and Academic Discussion Lists* adlı kaynağın son basımında toplam 3900 hakemli dergi ve 4600 elektronik tartışma listesi listelenmiştir. 1991’de sadece 7 hakemli elektronik dergi yayımlandığı ve 517 tartışma listesi olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, son 10 yılda elektronik dergi ve tartışma listelerinin sayısında meydana gelen olağanüstü artış çok daha iyi görülebilmektedir (New 2000).

Ülkemizde yayımlanan basılı dergilerin bir kısmı son yıllarda elektronik ortama aktarılmaya başlanmıştır. ULAKBİM Türkçe Süreli Yayınlar Listesinde (<http://www.ulakbim.gov.tr/servisler/sureliyayinlar/syurkcedergi/>) yaklaşık 20 adet web sayfası olan, makalelerin özetlerine ya da tam metinlerine erişim sağlanan Türkçe dergi bulunmaktadır. TÜBİTAK tarafından yayımlanan popüler *Bilim ve Teknik* dergisinin (<http://www.biltek.tubitak.gov.tr>) ve fizik, matematik, yer bilimleri gibi 12 dalda yayımlanan bilim dergilerinin elektronik kopyalarına TÜBİTAK’ın web sayfasından (<http://journals.tubitak.gov.tr>) erişilebilmektedir. Türk Kütüphaneciler Derneği tarafından 1952 yılından bu yana aralıksız yayımlanan *Türk Kütüphaneciliği* dergisinde çıkan tüm makalelerin tam metinlerine de <http://www.kutuphaneci.org.tr> adresinden erişilebilmektedir. Son yıllarda ülkemizde az sayıda da olsa sadece elektronik olarak yayımlanan dergilere de rastlanmaktadır. 1997 yılında Ankara Tabipler Odası tarafından *Turkish Electronic Journal of Medicine* (<http://bilgi.umedia.org.tr/yayin/tejm>) yayımlanmaya başlanmış ancak sürdürülememiştir. Son yıllarda bazı akademik dergiler sadece elektronik ortamda yayımlanmaya başlamıştır. Anadolu Üniversitesi’nin *Turkish Online Journal of Distance Education* (<http://tojde.anadolu.edu.tr>) ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün *E-dergi* (<http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr/dergi/>) adlı hakemli dergileri bunlara örnek olarak verilebilir.

2.3 Elektronik kitaplar

Son yıllarda özellikle ABD’de ticari yayınevleri elektronik kitap yayınına başlamıştır. Ders kitapları alanında istek üzerine yayıncılık (on-demand publishing) uygulamalarının artışı elektronik kitap yayıncılığına olan talebi de artırmıştır. Yayınevleri doğrudan üniversitelerle ilişki kurarak derslerde okutulan ve kendi yayınları olan kitapların elektronik kopyalarını öğrencilerin erişimine açma girişiminde bulunmaktadır. Daha önceden yayımlanmış kitap ve dergilerdeki bazı bölümler ve makaleler derlenerek “reader” adı verilen elektronik ders kitapları yayımlanmaktadır. Benzeri bir şekilde, belirli dersler için “rezerv” dermesine konulan ve sadece o dersleri alan öğrencilerin Web aracılığıyla erişimine açık olan kaynaklar da bulunmaktadır. Bu tür elektronik kitaplara ya da bir araya getirilmiş bilgi kaynaklarına erişim sağlanmasında kütüphaneler de rol almakta ve gerekli lisans anlaşmalarının imzalanmasında yayıncılarla kütüphaneciler karşı karşıya kalmaktadırlar.

Ticari yayınevlerinin yanı sıra Internet’te elektronik kitaplara ücretsiz erişim sağlayan birçok site bulunmaktadır. Bunların bir kısmı (örneğin, Gutenberg Projesi: <http://www.gutenberg.net>) telif hakkı sorunu olmayan kitapları elektronik ortama aktararak herkesin hizmetine açmaktadır. Bir kısmı ise sadece abonelerin erişimine açıktır. Books24x7 (<http://www.books24x7.com/>), eBookNet (<http://ebooknet.com/>) ve eLibraryBook (<http://www.elibrarybook.com/>) bu sitelerden birkaçıdır.

Son birkaç yıldır “Internet kitapçısı” olarak anılan bazı kitabevleri de kitaplara elektronik erişim sağlamaktadırlar. Herkesçe bilinen Amazon.com, Barnes & Noble ve Borders gibi kitabevleri kullanıcıların satın aldıkları kitapların varsa çevrimiçi kopyalarına anında erişim sağlamaktadırlar. Ancak çoğu zaman bunun için “elektronik kitap okuyucu” (ebook reader) cihaz gerekmektedir. Elektronik kitap okuyucular henüz standart olmadığı gibi henüz yeterince yaygınlaşmamıştır.

2.4 Elektronik başvuru kaynakları: ansiklopediler, sözlükler, gömüler, biyografiler

Web aracılığıyla hem genel hem de spesifik konularda birçok başvuru kaynağına erişmek mümkündür. Ansiklopedi (*Columbia Encyclopedia*, *World History Encyclopedia*), sözlük (*American Heritage Dictionary*), gömü (*Roget's Thesaurus*), biyografi vb. gibi zengin başvuru kaynakları içeren sitelere örnek olarak Bartleby (<http://www.bartleby.com>) ve eLibrary'nin Encyclopedia.com'u verilebilir. Her iki siteye de erişim ücretsizdir. Ücretsiz erişilebilen bir diğer ansiklopedi örnekği *Academic American Encyclopedia*'nin tam metnine dayanan Grolier Multimedia Encyclopedia Online'dır (<http://gi.grolier.com/gi/products/reference/gmeol/docs/gmeol.html>). Web aracılığıyla erişilen sitelerden bazıları için abonelik ücreti ödemek gerekmektedir. Örneğin, *Encyclopaedia Britannica*'nın (<http://www.eb.com/>) çevrimiçi kopyasına erişim ücreti yılda 60 dolardır (basılı fiyatı 1.300 dolar). Öte yandan, *Oxford English Dictionary*'ye (<http://www.oed.com/>) kişisel abonelik yılda 550 dolardır (kurumsal abonelik kullanıcı sayısına göre değişmektedir). Webster's Collegiate Dictionary (<http://www.m-w.com/>), Roget's Thesaurus (<http://www.thesaurus.com/>), The DICT Development Group (<http://www.dict.org>), Dictionary.com (<http://www.dictionary.com>) web aracılığıyla ücretsiz erişilebilen sözlük ve gömülere örnek olarak verilebilir.

Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü (<http://www.tdk.gov.tr/sozluk.html>) ve *İmlâ Kılavuzu*'na (<http://www.tdk.gov.tr/imla/>) Web aracılığıyla erişilebilmektedir. Herhangi bir üniversite kütüphanesinin web sayfasında İnternet aracılığıyla erişilebilen daha geniş bir ansiklopedi ve sözlük listesi bulmak mümkündür.

2.5 Elektronik tezler

Bilindiği gibi, uzun yıllardan beri University Microfilms International (UMI) şirketi tarafından yayımlanan *Dissertation Abstracts International* adlı kaynak ABD üniversitelerinde yapılan yaklaşık 1,5 milyon teze ilgili bibliyografik bilgi ve tezlerin özetlerini veren en önemli kaynaktır. UMI birkaç yıl önce ProQuest şirketi tarafından satın alınmıştır. UMI Dissertation Services (<http://www.il.proquest.com/hp/Support/DServices/>) halen hizmet sunmaya devam etmektedir. Bu sitedeki ProQuest Dissertation Express (<http://www.umi.com/hp/Products/DisExpress.html>) hizmeti aracılığıyla çevrimiçi tez siparişi yapılabilir. ProQuest Digital Dissertations (<http://wwwlib.umi.com/dissertations/>) hizmeti ile ise herhangi bir konuda son iki yılda yapılan tezlerin bibliyografik künyelerine, özetlerine ve 1997'den bu yana yapılan tezlerin ilk 24 sayfasına (PDF ya da TIFF formatında) ücretsiz olarak erişilebilir. Bu sitede yaklaşık 100 bin tezin tam metinleri yer almakta ve ücretli olarak hizmete sunulmaktadır. Dissertation.com (<http://dissertation.com/>) ve Diplomica.com (<http://www.diplomica.com/>) ticari amaçlı tez hizmeti veren diğer sitelere örnek olarak verilebilir. İngiltere'de yapılan tezlerin bibliyografik bilgilerini ve özetlerini içeren ve 1970'ten beri ticari bir firma tarafından yayımlanan *Index to Theses* adlı kaynağa ise erişim ücretlidir (<http://www.theses.com>). Tezlerin tam metinleri ise mikrofiş ya da basılı kopya olarak İngiliz Ulusal Kütüphanesi'nce (The British Library: <http://www.bl.uk/services/document/brittheses.html>) tarafından sağlanmaktadır (MacColl 2002).

Bazı elektronik tezlerin tam metinlerine Virginia Üniversitesi tarafından geliştirilen Ağa Dayalı Sayısal Tez Kütüphanesi NDLTD (Networked Digital Library of Theses and Dissertations) aracılığıyla erişilebilir. NDLTD (<http://www.ndltd.org>) tamamen uluslararası bir girişimdir. Çeşitli ülkelerden 120 civarında üniversite, öğrenciler tarafından hazırlanan tezlerin tam metinlerini Web aracılığıyla erişime açmışlardır. İngiliz Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan tezlerin mikrofiş kopyalarının sayısallaştırılarak NDLTD aracılığıyla hizmete sunulması planlanmaktadır (MacColl 2002). NDLTD'ye katılmak ücretsizdir (<http://www.ndltd.org/join>). İsteyen her üniversite tezlerini elektronik olarak erişime açabilir. Bunun için yapılması gerekenler *The Guide for Electronic Theses and Dissertations* (<http://etdguide.org/>) adlı kaynakta ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Katılmaya karar veren üniversitelerin elektronik tezlerini toplu kataloğa (<http://hercules.vtls.com/cgi-bin/ndltd/chameleon>) kaydetmeleri ve tezlerin tam metinlerine (<http://www.theses.org>) adresinden erişim sağlamaları gerekmektedir.

Tezler de dahil olmak üzere üniversiteler tarafından üretilen entellektüel ürünleri (örneğin, ders notları) elektronik olarak erişime açmayı hedefleyen dünya çapındaki bir diğer proje ise Ağa Dayalı Üniversite Sayısal Kütüphanesi'dir (NUDL: Networked University Digital Library). NUDL (<http://www.nudl.org>) temelde NDLTD projesine dayanmaktadır.

Ülkemizde 1970'lerden bu yana yapılan yaklaşık 100.000 yüksek lisans ve doktora tezinin bibliyografik künyelerine Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi Tez Kataloğundan (<http://www.yok.gov.tr/web4/tezmerkezi.html>) erişilebilir. Tezlerin tam metinlerini elektronik ortama aktarmak amacıyla birkaç üniversitemizin kısıtlı da olsa bazı girişimleri bulunmaktadır (Boz, 2001). Ancak sorun henüz ulusal ölçekte ele alınmamıştır. Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümünde yapılan tüm tezlerin (yaklaşık 100 adet) tam metinlerine elektronik olarak erişilebilmektedir (<http://www.dizin.hacettepe.edu.tr>).

2.6 Elektronik teknik raporlar, gri yayınlar, patentler ve standartlar

Teknik raporların elektronik kopyalarına Web aracılığıyla erişilebilmektedir. Bu alandaki en önemli kuruluşlardan birisi ABD Ulusal Teknik Bilgi Servisidir (National Technical Information Service: <http://www.ntis.gov>). 1915'ten beri NASA tarafından hazırlanan teknik raporlara NASA teknik rapor sunucusu (NASA Technical Reports Server (<http://techreports.larc.nasa.gov/cgi-bin/NTRS>), Amerikan Enerji Bakanlığınca 1996'dan beri üretilen çeşitli konulardaki (fizik, kimya, malzeme teknolojisi, biyoloji, vd) raporların tam metinlerine ise DOE Information Bridge (<http://www.doe.gov/bridge>) hizmeti aracılığıyla erişilebilir.

Ağa Dayalı Bilgisayar Bilimi Teknik Referans Kütüphanesi (Networked Computer Science Technical Reference Library: <http://www.ncstrl.org>) üniversitelerin bilgisayar bilimi bölümleri tarafından üretilen teknik raporlara ve elektronik ayrı basımlara erişim olanağı sağlamaktadır. Mühendislikle ilgili konularda İngiltere'de üretilen teknik raporlara ve gri yayınlara erişimi yönetmek amacıyla MAGiC (Managing Access to Grey Literature Collections: <http://www.magic.ac.uk>) adını taşıyan bir proje yürütülmektedir. Avrupa'da üretilen yaklaşık 750 bin gri yayına ait bibliyografik bilgiler ise Avrupa Gri Yayınlar Sistemi (System of Information for Grey Literature in Europe: <http://www.kb.nl/infolev/eagle/frames.htm>) tarafından hazırlanan bir veri tabanında tutulmaktadır. Veri tabanına Chemical Abstracts Service (CAS: <http://www.cas.org>) aracılığıyla erişilebilmektedir.

Amerikan Patentler ve Ticari Markalar Bürosu (U.S. Patents and Trademarks Office) dünyadaki en zengin patent veri tabanına sahiptir. Kurumun web sayfası (<http://www.uspto.gov>) aracılığıyla beş milyona yakın patente ait bibliyografik bilgilere ve patent çizimlerine erişilebilmektedir. Patentlerin tam metinleri ücretlidir.

Avrupa Patent Bürosu'nun (European Patent Office) [esp@cenet](http://ep.espacenet.com/) (<http://ep.espacenet.com/>) hizmeti 50 ülkeden 30 milyondan fazla patent belgesi üzerinde ücretsiz arama yapmaya olanak sağlamaktadır. Patentlerin tam metinleri çizimlerle birlikte (yaklaşık 150 milyon sayfa) PDF formatında sağlanmaktadır. Bu hizmet aracılığıyla aynı zamanda ulusal patent veri tabanları üzerinde de arama yapılabilmektedir. Örneğin, Türkiye kökenli patentlere ait bibliyografik bilgilere (<http://tr.espacenet.com/>) de erişmek mümkündür. Ancak Türk patentlerin büyük çoğunluğunda patentlerin tam metinleri bulunmamaktadır.

Ülkemizde de patentler, ticari markalar ve endüstriyel tasarımlarla ilgili veri tabanları Türk Patent Enstitüsü (<http://www.turkpatent.gov.tr/>) tarafından hazırlanmaktadır. Yaklaşık 30.000 civarında tescilli patente ait bibliyografik bilgiler PATARA isimli bir veri tabanına aktarılmıştır. Ancak bu bilgilere henüz Web aracılığıyla erişim mümkün değildir.

Uluslararası Standartlar Örgütü (International Organization for Standardization <http://www.iso.ch>), Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü (American National Standards Institute: <http://www.ansi.org>), Amerikan Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (National Institute for Standards and Technology <http://www.nist.gov>) Web sitelerinden standartlarla ilgili bilgilere erişmek mümkündür.

Türk Standartları Enstitüsü'nün (<http://www.tse.org.tr>) web sayfasından 20 bine yakın standartla ilgili bibliyografik bilgilere ve/veya standartların tam metinlerine erişilebilmektedir.

2.7 Elektronik ayrı basımlar (e-prints)

Web'in yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte araştırmacılar araştırma sonuçlarını duyuran makale ve raporlarını web sayfalarından erişime açmışlardır. Bunlardan bir kısmı, makaleler bilimsel bir dergide yayımlanmak üzere hakem denetiminden geçtikten sonra kullanıma açılmakta, bir kısmı ise henüz hakem denetiminden geçmeden önce kullanıma açılarak okuyuculardan geribildirim istenmekte

ve gerekirse buna göre makaleler güncellenmektedir. Web aracılığıyla kullanıma açılan bu tür makalelerin sayısının artmasıyla birlikte elektronik ayrı basım arşivleri ortaya çıkmıştır. İlk elektronik ayrı basım sunucusu 1991’de fizikçi Paul Ginsparg tarafından Los Alamos Fizik Arşividir. Halen arXiv (<http://www.arxiv.org>) adıyla bilinen ve 2001’den bu yana Cornell Üniversitesinde hizmetlerini sürdüren bu sunucu üzerinde 150.000 civarında ayrı basım bulunmakta ve arşive yılda yaklaşık 30.000 makale eklenmektedir. Sunucudan bir yılda indirilen makale sayısı yaklaşık 7 milyondur (Odlyzko 2002; Harnad 2001).

Matematik, ekonomi vb. gibi birçok konuda elektronik ayrı basım arşivleri bulunmaktadır. Amerikan Matematik Derneği (<http://www.ams.org/preprints>) ve Amerikan Fizik Enstitüsü’nün (<http://www.iop.org>) ön bası (pre-print) sunucuları bulunmaktadır. Kaliforniya Üniversitesi ve Avustralya Ulusal Üniversitesi’nin elektronik ön bası ve ayrı basım arşivleri bulunmaktadır (sırasıyla, University of California eScholarship Repositories: <http://repositories.cdlib.org/> ve The Australian National University Electronic Pre and Post Print Repository: <http://eprints.anu.edu.au/index.html>). Öte yandan, çeşitli ticari şirketlerin hizmete açtığı ön bası sunucuları da bulunmaktadır (örneğin, ChemWeb.com’un Kimya Ön Bası Sunucusu -<http://www.chemweb.com/>- ve *Lancet* tıp dergisinin Elektronik Araştırma Arşivi -<http://www.thelancet.com/era>- gibi).

2.8 Elektronik gazeteler, radyo ve televizyonlar

Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında birçok gazete aynı zamanda elektronik olarak da yayımlanmaktadır. Yurt içinde *Hürriyet*, *Sabah*, *Milliyet*, *Radikal*, yurt dışında da *New York Times*, *Wall Street Journal*, *Le Monde*, *Guardian* gibi birçok gazeteye Web aracılığıyla erişilebilmektedir. Bu gazetelerin bir kısmına elektronik olarak erişmek için abone olmak gerekmektedir.

Resmî Gazete’nin 27 Haziran 2000 tarihinden itibaren yayımlanan tüm sayılarının tam metinlerine ücretsiz olarak erişilebilir (<http://van.basbakanlik.gov.tr>). Bu proje Başbakanlık Bilgi İşlem Başkanlığı ve Mevzuatı Geliştirme Yayın Genel Müdürlüğü tarafından geliştirilmektedir. *Resmî Gazete*’nin daha eski sayılarının tam metinlerine ise ücretli olarak erişilebilmektedir (<http://www.rega.com.tr>). Sağlıkla ilgili olarak *Resmî Gazete*’de yayımlanan tüm yasa, yönetmelik, tüzük ve genelgelerin tam metinlerine İstanbul Tabip Odası’nın web sayfasından (<http://www.istabip.org.tr/yasa/index.html>) erişilebilir.

Yerel, ulusal ya da uluslararası radyo ve televizyon yayınları da Web aracılığıyla canlı olarak izlenebilmektedir. Benzeri bir biçimde, Anadolu Ajansı, Associated Press, Agence France Presse, gibi birçok haber ajansının Web sitelerine erişmek mümkündür.

2.9 Elektronik rehberler ve ticari kataloglar

Türkiye Telefon Rehberi (<http://www.rehber.telekom.gov.tr/>) Türk Telekom A.Ş.’nin 118 servisine karşılık gelmektedir. Yurt dışında ise birçok telefon rehberine erişmek mümkündür. Hatta bu rehberlerden bazılarında istenen adresin sokak haritası verilmekte, kişilerle ya da şirketlerle ilgili yasal belgelerde (vergi, adliye, sigorta kayıtları gibi) geçen bilgiler belirli bir ücret karşılığında derlenmektedir. Küresel elektronik posta rehberleri Bigfoot (<http://www.bigfoot.com>), World Email Directory (<http://www.worldemail.com/>) ve World Pages (<http://www.worldpages.com/>), Yahoo! (<http://people.yahoo.com/>), USSearch.com (<http://www.ussearch.com/>) bu rehberlerden bazılarıdır. Ticari katalogların en bilinen örneği ise basılı kopyası da olan Thomas Register’dır (<http://www.thomasregister.com>). Ürün, hizmet, şirket ya da marka adına göre arama yapılabilmektedir. Amerikan Gıda ve İlaç İdaresi (<http://www.fda.gov/>) ve Ankara Tabip Odası web sitelerinden (<http://vademecum.ato.org.tr/>) ilaç rehberlerine erişilebilir.

3. Kaynaklar

- Blixrud, J.C. ve Jewell, T.D. (1998 April). Understanding electronic resources and library materials expenditures: an incomplete picture. *ARL Newsletter* [Çevrimiçi], No. 197, April 1998. Elektronik adres: <http://www.arl.org/newsltr/197/expend.html> [04 Ağustos 1999].
- Boz, M. (2001). “İnternet üzerinden tezlere tam metin erişim: Türk üniversiteleri için kavramsal bir model.” (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

- Cooper, M.D. (1989). A cost comparison of alternative book storage strategies. *Library Quarterly*, 59(3): 239-260.
- Cronin, B. ve Overfelt, K. (1995). E-journals and tenure. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 46, 700-703.
- Harnad, S. (1991). Post-Gutenberg galaxy: the fourth revolution in the means of production of knowledge. *The Public-Access Computer Systems Review* [Çevrimiçi], 2(1), 39-53. Elektronik adres: <http://info.lib.uh.edu/pr/v2/n1/harnad.2n1> [13.08.1999].
- Harnad, S. (2001, April 26). The self-archiving initiative. *Nature*, 410: 1024-5. [Çevrimiçi]. Elektronik adres: <http://www.cogsci.soton.ac.uk/~harnad/Tp/nature4.htm> [14.08.2002].
- MacColl, J. (2002, June-July). Electronic theses and dissertations: a strategy for the UK. *Ariadne* [Çevrimiçi]. No. 32. Elektronik adres: <http://www.ariadne.ac.uk/issue32/theses-dissertations/>. [28.08.2002].
- New for Scholars and Information Professionals: The Directory of Scholarly Electronic Journals and Academic Discussion Lists, First Edition. (2000). [Çevrimiçi]. Elektronik adres: <http://dsej.arl.org/dsej/2000/dsej1pr.html> [14.08.2002].
- Odlyzko, A. M. (2002). The rapid evolution of scholarly communication. *Learned Publishing* 15 (1): 7-19.
- Paskin, N. (1997 April). Information identifiers.[Çevrimiçi]. Elektronik adres: <http://www.elsevier.nl/homepage/about/infoident/> [14.08.1999].
- Sewell, R.G. (der.) (2001, May). Library materials budget survey 2000/2001: results of the 2000/2001 library materials budget survey of the ALCTS/CMDS/chief collection development officers of large research libraries discussion group. [Çevrimiçi]. Elektronik adres: <http://www.arl.org/scomm/lmbs/lmbs2001.html> [28 Haziran 2002].
- Shapiro, C. ve Varian, H.R. (1999). *Information rules: a strategic guide to the network economy*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Tonta, Y. (1996). Scholarly communication and the use of networked information sources. *IFLA Journal* 22(3): 240-245. [Çevrimiçi]. Elektronik adres: <http://www.ifla.org/IV/ifla61/61-tony.htm> [28.08.2002].
- Tonta, Y. (2000). Elektronik yayıncılıkta son gelişmeler. *Bilgi Dünyası*, 1(1): 89-132. [Çevrimiçi]. Elektronik adres: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/eyayin99.htm> [24.08.2002].